

UOT-811.11-112

Səhifə: 156-161

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2025.2.156>

Rəhilə Abasbəyli
Bakı Musiqi Akademiyası

MUSIQİ TERMINLƏRİNİN İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

XÜLASƏ

Bu məqalədə musiqi terminlərinin ingilis və Azərbaycan dillərində müqayisəli təhlili aparılmış, iki dilin musiqi terminologiyasındakı ümumi və fərqli cəhətləri elmi əsaslarla araşdırılmışdır. Tədqiqatın məqsədi – musiqi sahəsində işlənən terminlərin müxtəlif dillərdəki semantik və struktur xüsusiyyətlərini, qarşılıqlı təsir və uyğunluq səviyyəsini müəyyənləşdirmək, həmçinin terminoloji tərcümə zamanı meydana çıxan dil maneələrini və onların aradan qaldırılması yollarını təhlil etməkdir. Məqalədə ilk olaraq musiqi terminlərinin formalaşma prinsipləri və terminologiyanın linqvistik əsasları təqdim olunur. İngilis dilində musiqi terminləri əsasən latın və yunan mənşəli olub, beynəlxalq elmi üslubun tələblərinə uyğun şəkildə standartlaşdırılmışdır. Azərbaycan dilində isə musiqi terminləri ya birbaşa Avropa dillərindən (xüsusilə rus və italyan dilindən) alınmış, ya da adaptasiya edilərək leksikona daxil edilmişdir. Bu kontekstdə terminlərin transliterasiyası, tərcüməsi və milli terminoloji sistemə inteqrasiyası məsələləri araşdırılmışdır. Tədqiqatın müqayisəli hissəsində bəzi konkret terminlərin hər iki dildə işlənmə formaları təqdim olunmuş, onların mənaca və funksional baxımdan nə dərəcədə uyğun gəldiyi təhlil edilmişdir. Misal olaraq “tempo”, “harmony”, “melody”, “orchestration” kimi terminlərin tərcümə modelləri araşdırılmış, uyğun tərcümə strategiyalarına dair nümunələr verilmişdir. Terminlərin bəzilərinin Azərbaycan dilində ekvivalentlərinin olmaması səbəbindən orijinal formada saxlanması və ya uyğun qarşılıq tapmaq üçün yeni termin yaratma meylləri də qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: musiqi terminologiyası, müqayisəli təhlil, ingilis dili, azərbaycan dili, terminlərin tərcüməsi, terminoloji uyğunluq, musiqi lüğəti, beynəlmilləşmə, leksik uyğunluq, dil maneələri, tərcümə strategiyaları.

Giriş: Musiqi yalnız bədii ifadə vasitəsi deyil, eyni zamanda özünəməxsus terminoloji sistemi olan mürəkkəb bir elmi sahədir. Bu sahədə istifadə olunan terminlər musiqi nəzəriyyəsinin, icrasının və tədrisinin əsasını təşkil edir. Müasir dövrdə musiqi sənətinin beynəlxalq səviyyədə inkişafı, müxtəlif dillərdə olan terminlərin qarşılıqlı təsirini və uyğunlaşdırılmasını zəruri edir. Bu baxımdan, musiqi terminlərinin müxtəlif dillərdə – xüsusilə də ingilis və Azərbaycan dillərində – necə formalaşması, istifadəsi və tərcüməsi xüsusi elmi maraq doğurur. İngilis dili hazırda musiqi təhsili və elmi-nəzəri diskursda aparıcı rol oynayır. Beynəlxalq musiqi terminologiyasının əhəmiyyətli bir hissəsi məhz ingilis dili vasitəsilə qlobal miqyasda yayılır. “Azərbaycan dilində isə musiqi terminləri tarixi-mədəni amillərin təsiri ilə həm Şərqi, həm də Qərbi musiqi ənənələrinin təsiri altında inkişaf etmişdir. Bu inkişaf prosesi zamanı çoxsaylı terminlər ya birbaşa alınmış, ya da tərcümə və uyğunlaşdırma yolu ilə dil sisteminə daxil edilmişdir” [2, s.89].

Qloballaşma dövründə musiqi terminologiyasında beynəlmilləşmənin gücləndiyi, bunun isə bir tərəfdən ünsiyyət effektivliyini artırdığı bir dövrdə digər tərəfdən isə milli terminoloji dəyərlərin bir növ zəifləməsi prosesi baş verir. Məhz buna görə də terminoloji siyasətin düzgün qurulmalı, milli dilin zənginləşdirilməsi ilə yanaşı beynəlxalq terminlərlə balanslaşdırılması nəzərə alınmalıdır [2, s.163].

Musiqi sənəti universal dil hesab olunur. Lakin bu sənətin elmi təsviri, tədrisi və beynəlxalq mübadiləsi üçün xüsusi terminologiya tələb olunur. Musiqi terminləri yalnız

musiqiçilər üçün deyil, həm də musiqi nəzəriyyəsi, pedaqogika, tərcümə və dilçiliklə məşğul olan tədqiqatçılar üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İngilis dili bu gün dünya elminin və musiqi təhsilinin əsas dillərindən biri kimi çıxış edir. Azərbaycan isə öz zəngin musiqi irsi – muğam sənəti, aşıq yaradıcılığı, bəstəkar məktəbi ilə dünyada tanınır. Azərbaycan musiqisinin beynəlxalq aləmdə təqdimatında əsas çətinliklərdən biri terminoloji uyğunsuzluqlardır. Bu səbəbdən ingilis və Azərbaycan dillərində musiqi terminlərinin müqayisəli təhlili aktual tədqiqat sahəsi hesab olunur. Hər bir xalqın illər ərzində milli melodiylar vasitəsilə formalaşmış öz milli irsi, ənənələri və xalqın mənəviyyəti əsasında yaradılmış müvafiq musiqi alətləri vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan musiqi alətləri dünyası həm mənəvi, həm də maddi baxımdan zəngin və rəngarəngdir. Bundan əlavə, əgər bir xalqın mənəviyyəti yüksəkdirsə, onun tarixi və müvafiq irsi də daha böyükdür [3, s.75].

Doğrudan da, əsrlər boyu atalarımız və xalqımız bizə zəngin mədəni irs qoyub getmişlər. Respublikanın müxtəlif bölgələrində həyat tərzindən, məişət şəraitindən, iqlimdən asılı olaraq əsrlər boyu rəngarəng xalq mahnıları yaranmış, musiqi alətləri meydana çıxmışdır. Onları öyrənmək, həyata tətbiq etmək, gələcək nəsillərə ötürmək bizim üçün mühüm vəzifələrdən biridir [8, s.83].

Musiqi terminləri həm beynəlxalq, həm də milli səciyyə daşıyır. Dünyanın bir çox dillərində, o cümlədən ingilis və Azərbaycan dillərində musiqi terminlərinin böyük hissəsi italyan mənşəlidir. Məsələn: *allegro, forte, piano, moderato*. Azərbaycan dilində musiqi terminlərinin bir qismi isə ərəb-fars mənşəli (məsələn, *muğam, segah, şur, nəva*) və rus dili vasitəsilə keçmiş (məsələn, *qamma, lad, oktava*) sözlərdən ibarətdir. Bütün terminlər kimi, musiqi terminlərinin də əsas xüsusiyyətləri sabitlikdir. Çünki terminlər ümumi sözlərdən daha az dəyişir. Terminlərin digər bir xüsusiyyəti isə dəqiqlikdir. Dildə bir anlayış bir terminlə ifadə olunur. Beynəlmillik də terminlərin bir başqa əlamətidir [8, s.92].

Terminlərin bu xüsusiyyətlərinin hamısını ingilis və Azərbaycan dillərindəki musiqi terminlərinə də aid etmək lazımdır. Nümunələrə nəzər salaq: *Tempo* (ing.) – Temp/Sürət (az.) – hər iki dildə musiqi əsərinin ifa sürətini bildirir. *Harmony* (ing.) – Harmoniya (az.) – eyni kökdən gəlsə də, Azərbaycan dilində bəzən məcazi mənada da işlədilir. *Mode* (ing.) – Lad (az.) – İngiliscədə “mode” həm “rejim”, həm də musiqidə “lad” mənasında işlənir. *Mugham* (az.) – Mugham (ing.) – Azərbaycan musiqisinə məxsus anlayışdır. [1, s.144].

İngilis dilində musiqi terminlərinin çoxu sadə və ya mürəkkəb sözlər formasındadır: *note, chord, pitch, sound system*. İngilis dilindəki musiqi terminləri beynəlxalq mənşəli, morfoloji baxımdan çevik və sintaktik cəhətdən müxtəlif formalarla işlənən terminoloji sistemdir [6, s.271]. Bu terminlər həm musiqi nəzəriyyəsində, həm də praktik musiqi icrasında dəqiq anlayışları ifadə etmək üçün xidmət edir. Onların struktur xüsusiyyətləri tərcümə və lokalizasiya prosesində dilçilər və musiqişünaslar üçün mühüm araşdırma sahəsidir. İngilis dilində musiqi terminlərinin struktur xüsusiyyətləri haqqında aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu terminlər dilin ümumi lüğət sistemindən müəyyən dərəcədə fərqlənsələr də, əsasən leksik, morfoloji və sintaktik cəhətdən formalaşmış sabit sistemə malikdirlər.

İngilis musiqi terminlərinin böyük bir hissəsi latın, yunan və xüsusilə də italyan mənşəlidir. Bu, Qərb musiqi təhsili və nəzəriyyəsinin əsasən Avropa ənənələrinə əsaslanması ilə bağlıdır: *latince və ya italyanca mənşəli terminlər: allegro* (canlı, sürətli); *adagio* (yavaş); *forte* (güclü); *piano* (sakit) [5, s.190]

Musiqi terminləri morfoloji cəhətdən bir neçə qrupa bölünür: sadə terminlər: *note, scale, chord, melody, rhythm, tone*; törəmə terminlər (derived terms). Məna genişləndirici və ya spesifikləşdirici şəkildə yaranan terminlərdir: *harmonic* (from *harmony*); *melodic* (from *melody*); *rhythmic* (from *rhythm*); *tonality* (from *tone*). Mürəkkəb terminlər iki və ya daha çox sözün birləşməsindən yaranır: *chord progression; time signature; bass line; key signature*. Mürəkkəb terminlər musiqi nəzəriyyəsində spesifik anlayışları ifadə edir və çox vaxt söz birləşməsi kimi strukturlaşır. İngilis musiqi terminləri çox vaxt isim+isim, sifət+isim, və ya feil+isim strukturlarında işlənir: adjective + noun: *Major scale, minor chord, dissonant interval*;

noun + noun: *Sound wave, voice leading, note value*; verb + noun (çox rast gəlinmir, amma bəzi hallarda var): *Play technique, sing style*. [7, s. 390].

Musiqi terminləri çox vaxt terminoloji sabitliyə malikdir – yəni, müəyyən anlayışı ifadə edən termin digər kontekstdə dəyişməz olaraq qalır. Lakin bəzi terminlər kontekstdən asılı olaraq metaforik və ya genişləndirilmiş mənalarda istifadə edilə bilər. Məsələn: *Tone* – həm “səs tonu”, həm də “harmonik səs” mənasında işləyə bilər. *Voice* – həm insan səsi, həm də polifoniyada ayrı musiqi xətti mənasında.

İngilis dilindəki musiqi terminləri çox vaxt beynəlxalq istifadə üçün əsas baza kimi çıxış edir. Musiqi nəzəriyyəsi, not yazısı və metodologiyası üzrə qlobal standartlar ingilis dili vasitəsilə yayılır. Bu, terminlərin struktur sadəliyi və istifadədə çeviklik qazandırır.

Azərbaycan dilində isə çox vaxt tərkibi ifadələr üstünlük təşkil edir: *ifa sürəti, səs diapazonu, ritmik quruluş*. Azərbaycan dilində musiqi terminlərinin struktur xüsusiyyətləri dilçilik və musiqişünaslıq baxımından mühüm tədqiqat mövzudur. Bu terminlər həm milli musiqi ənənələrindən, həm də xarici təsirlərdən qaynaqlanaraq formalaşmışdır. Onların struktur xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, həm terminologiyanın sistemləşdirilməsi, həm də musiqi təhsilində düzgün istifadənin təmin olunması baxımından əhəmiyyətlidir. Azərbaycan dilində musiqi terminlərinin formalaşmasında bir neçə mənbə rol oynamışdır: Bu terminlər xalq musiqisi və muğam ənənələrinə əsaslanır və dilin öz daxili qaydaları ilə yaranmışdır. Məsələn, *segah, şur, rast, zəminxarə, çahargah, təsnif, meyxana, tənbur, saz*.

Struktur baxımından əsasən sadə sözlərdir və semantik baxımdan Azərbaycan musiqisinin özünəməxsus anlayışlarını ifadə edir.

Xüsusilə XIX-XX əsrlərdən etibarən Avropa musiqisinin təsiri ilə bir çox termin ya birbaşa alınmış, ya da uyğunlaşdırılmışdır. İtalyan və rus mənşəli terminlər: *allegro, forte, nota, simfoniya, tonallıq, melodiya, xor*.

Bu terminlər bəzən orijinal şəkildə qorunur, bəzən isə azərbaycandilli şəkilçilərlə birləşərək yeni struktur forması alır: *melodik, harmonik, tonallıq, ritmik*. Azərbaycan dilində musiqi terminləri quruluşca sadə, düzəltmə, mürəkkəb olurlar. *Sadə terminlər*: Yalnız bir kökdən ibarət olub, əlavə və şəkilçilər daşımır: *nota, ton, ritm, səs, saz*. *Düzəltmə terminlər*: Kökə şəkilçi artırılaraq yaranır. Əsasən sifət və isim düzəldici şəkilçilərlə formalaşır: *ritmik* (ritm + -ik) *harmonik* (harmoniya + -ik) *tonallıq* (ton + -allıq) *melodik* (melodiya + -ik). Mürəkkəb terminlər: İki və ya daha çox sözün birləşməsi ilə yaranır: *xalq musiqisi, ifa texnikası, saz havaları, çalğı alətləri*.

Bu tip terminlər sintaktik birləşmələr əsasında yaranaraq məcazi və konkret anlayışları ifadə edə bilər. Terminlərin bir qismi söz birləşməsi kimi yaranır. Azərbaycan dilində musiqi terminlərinin bir hissəsi *isim + isim, sifət + isim, feil + isim* kimi strukturlarda ifadə olunur: sifət + isim: *milli musiqi, klassik musiqi, ritmik quruluş*; isim + isim: *saz havaları, çalğı alətləri, nota sistemi*; feil + isim (nadir hallarda): *ifa etmək, çalmaq texnikası*. Alınma terminlərin Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılması iki formada baş verir: a) Fonetik uyğunlaşdırma: *Symphony* → *Simfoniya*; *Melody* – *Melodiya*; b) Tərcümə yolu ilə uyğunlaşma: *String instruments* – *Simli alətlər*; *Brass instruments* – *Mis alətlər*. Bu prosesdə məqsəd terminləri azərbaycandilli istifadəçilər üçün daha anlaşılın və uyğun formaya salmaqdır.

Terminlərin semantikasi Azərbaycan musiqisinin spesifikasiyası ilə sıx bağlıdır. Bəzi terminlər yalnız yerli musiqi sistemində mənalandığı üçün onların tərcüməsi və ya digər dillərə uyğunlaşdırılması çətinlik yarada bilər. *Rast* və *segah* kimi muğamlar dünya musiqi terminologiyasında ekvivalent daşımır, *təsnif, mugham, uşşaq* kimi terminlər milli-mədəni məna daşıyır.

Aparılan müqayisəli təhlil göstərir ki, musiqi terminologiyası həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində özünəməxsus struktur və semantik xüsusiyyətlərə malikdir. İngilis dili musiqi elminin qlobal platformasında aparıcı rol oynadığı üçün bu dildəki terminlər daha standartlaşdırılmış, sistemli və beynəlxalq istifadəyə uyğun formalaşmışdır. Terminlərin əksəriyyəti qədim latın və yunan mənşəli olmaqla, elmi-nəzəri təcrübə nəticəsində sabitləşmişdir.

Azərbaycan dilində isə musiqi terminləri çox vaxt digər dillərdən – xüsusilə rus və italyan dillərindən – alınaraq dilə inteqrasiya olunmuşdur. Bu inteqrasiya prosesi bəzi hallarda terminlərin

olduğu kimi saxlanılması, bəzi hallarda isə tərcümə və uyğunlaşdırma yolu ilə həyata keçirilmişdir. Nəticədə terminoloji sistemdə həm orijinal, həm də milli elementlər bir arada mövcuddur. Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, bəzi musiqi terminlərinin Azərbaycan dilində tam qarşılığı yoxdur və bu, tərcümə prosesində müəyyən çətinliklər yaradır. Belə hallarda ya terminlərin orijinal formasının saxlanılması, ya da yeni milli qarşılıqların yaradılması zərurəti meydana çıxır. Hər iki yanaşma terminoloji təcrübədə istifadə olunur və hər birinin üstünlükləri və məhdudiyyətləri vardır.

Nəticə: Qeyd etmək olar ki, musiqi terminlərinin tərcüməsi və uyğunlaşdırılması zamanı həm dilin struktur xüsusiyyətləri, həm də musiqi elminin spesifikası nəzərə alınmalıdır. Terminoloji uyğunluğun təmin olunması yalnız linqvistik deyil, həm də elmi-metodoloji yanaşma tələb edir. Bu baxımdan, qarşılıqlı müqayisələr və araşdırmalar musiqi təhsilində, elmi nəşrlərdə və multikultural musiqi mühitində effektiv kommunikasiya üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əlizadə, R. Musiqi terminlərinin izahlı lüğəti. –Bakı: Elm. –2004.
2. Əliyev, R. Azərbaycan musiqi terminologiyası məsələləri. –Bakı: Elm və Təhsil.–2010
3. Məmmədova, S. Terminologiya və tərcümə problemləri. –Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.–2018
4. Veysəlli, F. Koqnitiv dilçilik: əsas anlayışları və perspektivləri. Dil və ədəbiyyat jurnalı, №2, –Bakı.–2015
5. Oxford University Press. The Oxford Dictionary of Music (6th ed.). Oxford: Oxford University Press.–2013
6. Sadie, S., & Tyrrell, J. (Eds.).The New Grove Dictionary of Music and Musicians (2nd ed.). London: Macmillan.–2001
7. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford: Blackwell.–2003
8. Tariverdiyev, F. Azərbaycan musiqisinin terminoloji xüsusiyyətləri. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.–1998

Rahila Abasbeyli

A comparative analysis of music terminology in english and Azerbaijani Summary

This article presents a comparative analysis of music terminology in English and Azerbaijani, examining the commonalities and differences in the terminological systems of the two languages from a scientific perspective. The primary aim of the study is to identify the semantic and structural characteristics of music-related terms across languages, assess the level of mutual influence and equivalence, and analyze the linguistic challenges encountered during terminological translation, along with strategies to overcome them.

The paper initially explores the principles of formation and the linguistic foundations of music terminology. In English, music terms are primarily of Latin and Greek origin and have been standardized in accordance with international academic conventions. In Azerbaijani, however, music terminology has either been directly borrowed from European languages (notably Russian and Italian) or adapted and integrated into the local lexicon. In this context, issues of transliteration, translation, and integration into the national terminological system are discussed.

In the comparative section of the study, the usage of specific terms in both languages is analyzed, with attention to their semantic and functional equivalence. Examples such as “tempo,” “harmony,” “melody,” and “orchestration” are examined to illustrate different translation models and strategies. The article also highlights instances where Azerbaijani lacks exact equivalents for certain terms, resulting in either the preservation of the original term or the tendency to create new, contextually appropriate terminology.

Key words: music terminology, comparative analysis, English language, Azerbaijani language, term translation, terminological equivalence, music lexicon, internationalization, lexical equivalence, linguistic barriers, translation strategies.

Рахила Абасбейли

***Сравнительный анализ музыкологических терминов в
английском и азербайджанском языках***

Резюме

В данной статье представлен сравнительный анализ музыкальных терминов на английском и азербайджанском языках, научно исследованы общие и различающиеся особенности терминологических систем этих двух языков. Цель исследования — определить семантические и структурные характеристики музыкальных терминов в разных языках, степень их взаимовлияния и соответствия, а также проанализировать языковые барьеры, возникающие в процессе терминологического перевода, и пути их преодоления.

В начале статьи рассматриваются принципы формирования музыкальной терминологии и её лингвистические основы. Музыкальные термины в английском языке в основном происходят из латинского и греческого языков и стандартизированы в соответствии с требованиями международного научного стиля. В азербайджанском языке музыкальные термины либо заимствованы напрямую из европейских языков (в частности, из русского и итальянского), либо адаптированы и включены в национальный лексикон. В этом контексте рассматриваются вопросы транслитерации, перевода терминов и их интеграции в национальную терминологическую систему.

В сравнительной части исследования представлены конкретные термины в обеих языковых системах, проанализирована степень их семантического и функционального соответствия. На примере терминов «tempo», «harmony», «melody», «orchestration» исследуются различные модели перевода и предлагаются соответствующие стратегии перевода. Также отмечается, что в некоторых случаях в азербайджанском языке отсутствуют эквиваленты определённых терминов, что приводит либо к сохранению оригинальной формы, либо к тенденции создания новых, более подходящих по смыслу терминов.

Ключевые слова: музыкальная терминология, сравнительный анализ, английский язык, азербайджанский язык, перевод терминов, терминологическое соответствие, музыкальный лексикон, интернационализация, лексическое соответствие, языковые барьеры, стратегии перевода.

Çapa tövsiyə edən: *Bakı Musiqi Akademiyası*

Rəyçilər: *dosent A.Allahverdiyeva*
dosent Ş.Hümbətova